

Alicja Zofia Nowak
<http://orcid.org/0000-0001-5549-7550>
Uniwersytet Jagielloński
alicja.z.nowak@uj.edu.pl
DOI: 10.35765/pk.2022.3803.14

Przedmowa Leona Kiszki do supraskiego druku *Sobraniye pryypadkov* (1722) w tradycji nauk dla kapłanów

STRESZCZENIE

Sobraniye pryypadkov – dialog gatunkowo zbliżony do katechizmu, opublikowany w supraskiej typografii w 1722 r., powstał pod redakcyjną opieką Leona Kiszki – metropolity kijowskiego, intelektualisty, nauczyciela, tłumacza, redaktora i autora wielu dzieł, hierarchy – reformatora związanego z synodem zamojskim (1720), tak ważnym dla Kościoła zjednoczonego z Rzymem. Trudno określić, w jakim stopniu Kiszka był zaangażowany w przygotowanie *Sobraniya* adresowanego do konsekrowanych odbiorców, ale nie ulega wątpliwości, że był autorem siedmiostronicowej przedmowy do tego wydania.

Ten otwierający ramę wydawniczą księgi paratekst został potraktowany przez biskupa jako skuteczny kanał przekazu nauk dla duchowieństwa. Z funkcjonalnego punktu widzenia przedmowa jest nie tylko wprowadzeniem do pracy, ale okazuje się formacyjnym pouczeniem dla duchowieństwa. Twórca nawiązuje do dawnych i nowszych nauk dla kapłanów. Metropolita wybrał z nich znane wątki, argumenty i motywy, ale pogłębił swój wywód, który nie przybrał postaci prostych zaleceń, towarzyszyły mu bowiem nieco bardziej wyrafinowane pod względem treści i wyrazu komentarze. Podobieństwo do nauk zauważalne jest także w retoryce wypowiedzi, a nawet na poziomie kompozycji. Musiało to nastąpić w pewnym stopniu w sposób naturalny, siłą tradycji, ale być może Kiszka celowo kształtował przedmowę. Dodając ją do *Sobraniya*, chciał wykorzystać kolejną okazję do formowania księży, jednocześnie uczynić przesłanie czytelnym dla duchowieństwa, które było przyzwyczajone do pewnej przyjętej konwencji w nauczaniu.

Publikacja omawianego źródła wraz z przedmową – nauką wpisywała się w szerszą działalność edukacyjną Leona Kiszki, który dążył do wzmocnienia Kościoła unickiego poprzez podniesienie poziomu przygotowania duchowieństwa parafialnego do posługi.

SŁOWA KLUCZE: przedmowa, pouczenie, napomnienie, nauczanie, kapłańska formacja

Sugerowane cytowanie: Nowak, A.Z. (2022). Przedmowa Leona Kiszki do supraskiego druku *Sobraniye pryypadkov* (1722) w tradycji nauk dla kapłanów. *Perspektywy Kultury*, 3(38), ss. 215–226. DOI: 10.35765/pk.2022.3803.14.

Nadesłano: 18.05.2022

Zaakceptowano: 17.08.2022

ABSTRACT

Leon Kiszka's Preface of the Suprasl *Sobraniye prypadkov* (1722) in the Tradition of the Teachings for Priests

Sobraniye prypadkov (*Zbiór przypadków*) – dialog close to the genre of catechism published in Suprasl typography in 1722 was prepared under the editorial supervision of Leon Kiszka – Kyiv Metropolitan, intellectual, teacher, translator, editor and author of many works, hierarch and reformer associated with the Synod of Zamość (1720), so important for the Church united with Rome. It is difficult to say to which degree Kiszka was involved in preparing *Sobraniye*, which was addressed to consecrated recipients but there is no doubt that he was an author of seven–page preface to this edition.

This entry paratext was treated by bishop as an effective channel of transmission for the teaching for clergy. From the functional point of view preface is not only introduction into the work but it turns out to be formation–content instruction. It creatively refers to old and newer exhortation for priests. Metropolitan selected from them themes, arguments, and motifs known, but he deepened the reflection, which did not take the form of simple recommendations, but was accompanied by a commentary, a bit more sophisticated in terms of content and expression. Similarity to teachings is also noticeable in rhetoric of statements and even at the level of composition. It must had happened to some extent in a natural way, by the strength of tradition, but perhaps Kiszka shaped this preface deliberately. By adding a preface to *Sobraniye*, he wanted to use another opportunity to educate priests and at the same time to make the message readable for the clergy, compliant with the adopted convention of teaching.

Publication of the discussed source was part of the broader educational activity of Leon Kiszka, who strove to strengthen the Uniate Church by raising the level of preparing parish clergy for ministry.

KEYWORDS: preface, instruction, exhortation, teaching, priestly formation

*Sobraniye prypadkov kratkoye i dukhovnym osobom potrebnoye*¹ zostało opublikowane w 1722 r. nakładem oficyny supraskiej. Wedle słów metropolity kijowskiego Leona Kiszki zawartych w specjalnym jednostro- nicowym obwieszczeniu umieszczonym na odwrocie karty tytułowej

1 Pełny tytuł brzmi: **Собраніе Припадковъ Краткое, и Духовниѣ Особомъ Потребное. Имѣющее въ себѣ Наказъ в Сакраментѣхъ, в Десяти Бжїихъ Приказаніяхъ, в Приказаніяхъ Церковныхъ, и о Наказѣ Христіанской, съ Выкладомъ Символа, или Исповѣданія Бжїи Православныхъ Кафолическіа съ выкладомъ Млѣтвы Очѣ нишъ и Бжїе Дѣо. Такожде Наказъ, како подобаетъ наставляти малыѣ, или невѣжовѣ, въ Бжїи Православной Содоудержающее**, Suprasl 1722 (*Sobranie, 1722*).

pracy synod zamojski podjął decyzję o nadaniu monasterskiej typografii w Supraślu wyłączności na publikację katechizmów, kanonów i zarządzeń synodalnych oraz wszelkich druków o charakterze pouczeń, wchodzących problematyką w zakres moralnej teologii. Był to powód przygotowania w tymże warsztacie także *Zbioru przypadków*, który mieścił się we wspomnianych wyżej kategoriach gatunkowo-tematycznych (Korzo, 2012, s. 23–30). Praca, zdaniem Kiszki, zawierała także cenny dla odbiorców z kręgów duchownych leksykon tłumaczonych na język polski słów cerkiewnosłowiańskich, pochodzących z ksiąg cerkiewnych (przedruk: Strach, 1994).

Omawianą pracę badacze nazywają niekiedy „katechizmem synodu zamojskiego”. Abstrahując od słuszności tego nie w pełni celnego gatunkowego określenia, należy stwierdzić, że ujęta w formę dialogu nauka miała pełnić funkcję przystępnego kompendium wiedzy na temat obowiązujących w Kościele unickim zasad dyscyplinarno-organizacyjnych, praktyki obrzędowej, obfitowała w ustalenia i porady formacyjne przeznaczone dla duchowieństwa i kandydatów do stanu duchownego (Nowak, 2021, s. 219–235). Poza tym niewielki katechizm, przewidziany jako materiał duszpasterski do odczytywania wiernym w dwu wersjach językowych: ruskiej i polskiej na przemian, znalazł się w końcowej części tej pracy (Sobranie, 1722, 136v–152), tuż przed leksykonem, jeśli to on w istocie wieńczył druk².

Wskazane wyżej przeznaczenie pracy potwierdzają parateksty zamieszczone w ramie wydawniczej supraskiego druku: trzystronicowe ogłoszenie zatytułowane *Postanowienie św. soboru zamojskiego (Ustanovleniye svyataho sobora zamojskaho)* poprzedzające zasadniczą część pracy (Nowak, 2021, s. 221–222) oraz przemowa Leon Kiszki do „czytelników jerejów”. Zawartość treściowa tego siedmiostronicowego wprowadzenia (k. 2 v.–5r. nlb) dedykowanego osobom konsekrowanym przekonuje, że jest ono w znacznym stopniu formacyjną egzortą dla parafialnego duchowieństwa, typologicznie bliską naukom biskupim, głoszonym zgodnie z przyjętą tradycją przez hierarchę w trakcie święceń (*chirotonia*) oraz przy okazji spotkań synodalnych.

Wędrowały one w okresie średniowiecza w obiegu rękopiśmiennym i zachowały się m.in. w ruskich księgach kormczych i innych kodeksach zmieszanego pod względem treści charakteru. W XVII w. w związku z pojawieniem się warsztatów drukarskich i potrzebą odnowy religijnej były one publikowane osobno, najczęściej jednak w składzie różnych prac, m.in. nauk katechizmowych, ksiąg liturgicznych, ale również

2 Niektórzy badacze uważają, że *Leksykon* ukazał się drukiem jako osobna praca w tym samym roku, co *Sobranie*, i został dołączony do przedruków tej pracy w XVIII w. (Korzo, 2007, s. 444).

w zbiorach kaznodziejskich, traktatach teologicznych. Jedną z pierwszych w metropolii kijowskiej instrukcji formacyjnych była niezachowana *Chirotnia* przygotowana w typografii zorganizowanej przez Gedeona Bałabana w Stratyniu. Zachowały się średniowieczne pouczenia metropolity Cyryla II (XIII w.), Cypriana (XIV/XV), Józefa Sołtana (XV/XVI), a w czasach nowożytnych m.in. takich prawosławnych i unickich biskupów jak Gedeon Bałaban, Atanazy Puzyna, Józef Welamin Rutski, Jozafat Kuncewicz, Piotr Mohyla, Arseniusz Żeliborski, Jakub Susza, Józef Szumlański, Innocenty Winnicki (Nowak, 2017a, s. 50–63).

Przekazywane w formie spisanej, głoszone na synodach, a w XVII w. drukowane pouczenia były ważnym elementem nauczania, zwłaszcza wobec braku systemowego kształcenia księży. Dlatego w tym okresie nastąpiła intensyfikacja obecności pouczeń, a do ich dystrybucji wykorzystano także ramę wydawniczą ksiąg.

W pouczeniu Leona Kiszki można wskazać kilka elementów charakterystycznych dla tradycyjnych nauk dla kapłanów. Hierarcha rozpoczyna przedmowę od toposu niewyraźności, przekonując odbiorców, iż nie można opisać słowami: ustami, czy też na za pomocą pióra głębi miłosierdzia okazanego przez Boga ludzkości zepchniętej do piekieł po grzechu prarodzica Adama. W przypadku prawd niepojętych, tajemnic niedostępnych ludziom, a nawet siłom niebieskim władze rozumowe napotykają nieprzekraczalną barierę.

Zgodnie z konwencją retoryczną metropolita podejmuje jednak próbę prezentacji najważniejszych zbawczych wydarzeń: wspomina dzieje upadku pierwszych rodziców, ofiarę Syna Bożego, wniebowstąpienie i zesłanie Ducha Świętego. W ten sposób dochodzi do sedna swoich rozważań, w których centralnym argumentem są przejawy miłości Boga do ludzi w czasach po odejściu na niebios. Jak podkreśla, opieka Boża trwa nadal, zgodnie z biblijną zapowiedzią: „Nie zostawię was sierotami” (J 14, 18). Kiszka prezentuje sakramenty jako подарowane ludzkości narzędzia obrony przed szatanem, źródło łaski i wskazówek na drodze dochodzenia do Boga. Krótko charakteryzuje misteria, najpierw chrzest, który po grzechu prarodziców gładzi z grzechu pierworodnego; bierzmowanie, pomnażające łaski, będące wzmocnieniem dla chrześcijan; pokutę wyzwalającą z grzechów; pomazanie olejem, które wspomaga cierpiących, zwłaszcza w przedśmiertny czas. Przypomina, że toczymy nieustanną walkę z siłami zła, dlatego potrzebujemy oręża, które pozwala skutecznie odpierać ataki. Jest nim także sakrament małżeństwa, a w szczególności Eucharystia (zob. k. 2–3v nlb).

W ten sposób Kiszka, dochodząc do tematu udzielania sakramentów, zatrzymuje się dłużej przy prezentacji ostatniego w tym wyliczeniu sakramentu – kapłaństwa. Nawiązuje do niezwykle popularnego

w piśmiennictwie religijnym wersetu z listu św. Pawła do Efezjan (4, 12)³, w którym apostołowie, prorocy, ewangeliści są ukazywani jako dar dla świata i błądzącej ludzkości, przekazany przez Jezusa przed wniebowstąpieniem. W tekstach dotyczących posługi duchowej był to często obraz wyjściowy, pozwalający zbudować pochwałę kapłana – ucznia Chrystusa, którego posłannictwo jest związane z aktem trwającego nadal rozesłania:

Слѣжителни Таинъ чѣвки сотвори, сосѣды избра развѣснѣа, в' наже йлѣа Бжѣстваннаго дары развѣнѣа, Свѣтила вожже вселенных, дша въ тмѣ невѣдѣнѣа скитающаа, къ свѣтѣс вѣрашающѣа невечерномѣ, Япѣлы Бѣры стѣа, истинных начатки, Прѣрки Блѣвенѣа вѣчнаго проповѣдники, Сѣулисты вѣ оуспѣнѣннѣа дѣан й Хѣбѣхъ спѣсателѣа, Пастыра Стадо словесное, ѿ хищныхъ свобождающѣа волковѣхъ, насѣщныхъ къ спѣсенѣю вѣдѣщѣа Оучителѣа, тако глѣющѣхъ къ Сѣфесевиѣ Павлѣ Япѣа: Той далѣ естѣ, овы оуко Япѣтолы, овыже Прѣрки, овыже Сѣулисты, овыже Пастыра, и Оучителѣа, къ Говѣршенѣю Сѣтымѣхъ въ дѣло слѣженѣа, въ созданѣа, въ созданѣе Тѣла Хѣа. Не сили токмо Сѣсовыхъ Япѣлихъ, достовѣрыхъ Прѣцѣхъ, водрѣннѣахъ Пастырохъ, оуинныхъ Оучѣлахъ, и твердыхъ Бѣры Исповѣдникахъ, Бѣнечника Цѣбѣа Хѣа, любовь возлеже презвѣвилаа не лиѣте в Іерѣ! (k. 3v–4 nlb).

Przykłady zbliżonych ujęć tematu kapłaństwa w piśmiennictwie cerkiewno-słowiańskim znajdujemy m.in. w inspirowanej pismami ojców Kościoła literaturze hagiograficznej⁴. W metropolii kijowskiej w XVII w. obraz szczególnie upodobała sobie literatura kaznodziejska, czego dowodzą nauki z Ewangelii pouczających. W 1616 r. ukazała się w Jewiu wersja homiliarza przygotowana przez Melecjusza Smotryckiego w przekładzie

3 „I On ustanowił jednych apostołami, innych prorokami, innych ewangelistami, innych pasterzami i nauczycielami dla przysposobienia świętych do wykonywania posługi, celem budowania Ciała Chrystusowego, aż dojdziemy wszyscy razem do jedności wiary i pełnego poznania Syna Bożego, do człowieka doskonałego, do miary wielkości według Pełni Chrystusa. [Chodzi o to], abyśmy już nie byli dziećmi, którymi miotają fale i porusza każdy powiew nauki, na skutek oszustwa ze strony ludzi i przebiegłości w sprowadzaniu na manowce fałszu” (Ef 4, 12–14), *Biblia Tysiąclecia*. Pozyskano z: <https://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=1031> (dostęp: 03.04.2022).

4 Zob. np. *Żywot Konstantyna-Cyryla* (tzw. wersja obszerna): „Bóg miłościwy i szczodry oczekując pokuty ludzkiej, aby wszyscy byli zbawieni i doszli do zrozumienia prawdy – nie pragnie bowiem śmierci grzesznika, ale pokuty i życia, choćby najbardziej oddany był złemu – nie dopuszcza, aby ród ludzki upadł wskutek słabości, uległ diabelskiej pokusie i zginął, ale po wszystkich latach i czasach nie przestaje obsypywać nas łaskami rozlicznymi, jak od początku, tak i teraz, przez patriarchów najpierw, ojców, potem przez proroków, a po nich przez apostołów i męczenników, mężów sprawiedliwych i uczonych, wybierając ich spośród zgiełku życia tego”, Lehr (tłum., red.), 2000, s. 3.

na „prostą mowę ruską”⁵, przedrukowana z drobnymi zmianami w roku 1637 w Kijowie przez Piotra Mohyłę. W *Nauce 28. Niedzieli po Zesłaniu Ducha św.* czytamy, że Chrystus podarował światu swoich uczniów, a ci ustanowili uczniami Chrystusa pasterzy i nauczycieli, aby „Słowo Boże po wsze czasy przepowiadali” (Évangeliê, 1616, k. 171). W *Nauce 18. Niedzieli po Zesłaniu Ducha św.* rozesłanie uczniów to nieustannie trwający proces, dzięki któremu Chrystus działa „aż po dzień dzisiejszy poprzez apostołów, pasterzy, nauczycieli i swoich uczniów na całym świecie” (1616, k. 107). Podobne wątki znajdziemy także w innych miejscach zbioru, np. w *Nauce na pamiątkę świętych bezsreberników Kosmy i Damiana* (1616, k. 229 v.) oraz w przedmowie Piotra Mohyły do kijowskiej edycji homiliarza (Mogila, przedruk: 1924, s. 322)⁶. Nie przypadkiem sukcesję apostołską w kluczu opatrnościowym przedstawił na kartach rachmanowskiej *Ewangelii pouczającej* również Cyryl Trankwilion Stawrowecki (Stavroveckij, 1619, zob. np. k. 344 v. pierwszej numeracji)⁷ – jeden z pierwszych reformatorów w metropolii kijowskiej, który szczególną uwagę poświęcił nauczycielskim powinnościom kapłanów (zob. Kuczyńska, 2004, s. 126–164).

W XVIII-wiecznej przedmowie we fragmencie z wersetami z Listu św. Pawła do Efezjan Leon Kiszka oprócz apostołów, proroków i ewangelistów wymienia czujnych pasterzy, mądrych nauczycieli i niezłomnej wiary wyznawców, którzy są ostoją Kościoła: rozświetlają cienie ludzkiej niewiedzy, przepowiadają łaskę, bronią stad przed wilkami, wiodą ku zbawieniu. Ekspresywny, opatrzoney wykrzyknikami zwrot do *jerejów* rozpoczyna część apologetyczną nauki. Podobne apostrofy inicjujące rozważania o czci i godności kapłanów występują w wielu innych naukach⁸.

Kiszka uderzył w podniosły ton, a budująca mowa o posłannictwie i władzy osób konsekrowanych powinna oddziaływać na kapłanów, nie

5 Tytuł w oryginale: *Євѣліе Чѣтєльное або казанѣ на кождѣю нѣлю и Свѣта Ърочистѣмъ, презѣ Свѣго Ѡца нашего Калиста, Архієпѣкопа Кѣстѣтинѣпѣского и Вєслѣского Патрїѣха предѣ двѣма стѣмъ лѣ(тѣ) по крєцкѣ написанимъ, а тепєрь ново з Крєцкого и Словѣского язѣка на Рускїи переложенимъ.*

6 Oryg. *Предмова до Чѣтєльника Осѣнного.*

7 Tytuł w oryginale: *Євѣліе Чѣтєльное, або казанѣ на нѣла презѣ рокѣ и на празники Гѣдкїе и нарочитѣмъ стѣмъмъ ѡгѣдникѣмъ Бѣжимъ.*

8 Zob. np. w pracy pt. *Диалогисмъ дѣховный си естѣ двоєсловїе внемѣ же вєсѣдѣтѣ љовитєль со љовѣїю о іерєехѣ доврѣхѣ и зѣлѣхѣ и о Таннѣ Євхаристїи Свѣой и о плодахѣ єа в полєзѣ дѣховнымѣмъ и мїрскимѣмъ*, autorstwa Warlaama Golenkowskiego, prawosławnego twórcy z metropolii kijowskiej: „*О Іерєи! О Іерємонаси! О Братїа моа пречєстнѣйшаа! Прїєствѣю вамъ сицєваго вѣлополѣчїа, ико вамѣ сїа вѣвѣрена Вѣласт, да на ваше моленїє, на вашѣ глѣ во сѣннѣодѣйствєннѣ Бгѣ с невєс сѣодитѣ и вѣ рѣкахѣ вашїхѣ полагаєтсѣ*” (1714, k. 24v–25).

pozostawiać obojętnymi, uzmysławiać ogrom związanej z posługą odpowiedzialności. Pełnomocnictwa przekazane duszpasterzom duchowej trzody, od których zależy zbawienie wiernych, znacznie przewyższają – jak przekonywał metropolita – te, które otrzymali aniołowie, a nawet Matka Boża: „Вы есте Превзвѣрїе въ Людѣ, на вы возлеже спсєненє ихъ. Коль многа! Коль велика почести вѣща о Іерее, не токмо Яг҃лскїи Чиноуѣ, но и Яг҃лскѡй возвращенной Коеводѣ, возвращенна Цр҃ци!” (k. 4 nlb).

Chwył polegający na zestawieniu przymiotów i godności człowieka oraz anioła, na ogół w celu wywyższenia wymiaru ziemskiego bytowania, który być może zaskakiwał i zwracał uwagę odbiorcy, a dzięki temu zapadał w pamięć, był bardzo popularny w literaturze o zacięciu moralistycznym (Nowak, 2008, s. 11–21). Dla przykładu, XVII-wieczny kaznodzieja Leoncjusz Karpowicz w kazaniu pogrzebowym stawiał retoryczne pytanie dotyczące godności człowieka: „Izaliś go [człowieka] czcią y chwałą nie koronował y małą tyle rzeczą od Aniołów nie omniejszył. Albo raczej nie małą, ale wielką rzeczą nad Anioły nie wywyższył?” (Karpowicz, 1619, k. 6). Ten argument był stosowany także w przypadku, występujących w składzie różnych prac, pouczeń dla duchowieństwa. Sięgnął po niego m.in. Piotr Mołyła w przedmowie do *Ewangelii pouczającej* z 1637 r. (Mogila, 1924, s. 322), świecki wydawca Michała Ślozka w dedykacji dla biskupa Arseniusza Żeliborskiego z lwowskiego *Apostola* z 1654 r. (Ślozka, k. 4–5 nlb.)⁹, Warlaam Golenkowski w pracy *Dialogizm duchowny* (Golenkovskij, 1714, 24v–25). Ponadto został on wykorzystany w specjalnym artykule w *Euchologionie* kijowskim z 1646 r.¹⁰, w którym przywołano wspomniany wyżej fragment z Listu św. Pawła do Efezjan o trwającym do dziś rozesłaniu uczniów Chrystusa (Êuhologion, cz. 1, s. 788).

Źródłem inspiracji, niekiedy wskazywanym przez wspomnianych twórców, był słynny *Dialog o kapłaństwie* Jana Chryzostoma, w którym ten najczęściej cytowany i cieszący się ogromnym autorytetem ojciec Kościoła pisał o godności osób konsekrowanych:

Kto rozważy tak wielką rzecz, że człowiek obleczony w ciało i krew, może zbliżyć się do świętej i czystej Istoty, ten zobaczy dobrze, jak wielkim zaszczytem obdarzyła kapłanów łaska Ducha. Przez nich bowiem to

9 Tytuł przedmowy z księgi liturgicznej *Apostol* (Япостолъ сїєсть Книга Новаго Завѣта) brzmi: Ісєне въ Хр҃тѣ Превєленомѣ Єг҃в Млти Господинѣ Єщѣ Арєнїю Жєлїворскомѣ з ласки Бж҃ей Єпископѣ Лвовскомѣ, Галїцкомѣ и Каменца Подолскаго и проѣ.

10 Tytuł artykułu w oryg. *Наказанїє в власти Архїєреумѣ ꙗ Х҃а Б҃га еже вѣзати и рѣшати данной, юже и предивнымъ явственнымъ ч҃сломъ извѣстѣетъ: и тако сїє ч҃сдо єсть знаменїє извѣстное истиннымъ Цр҃кве. (1646). W: Єсхологїон дн҃ко молїтвословѣ или трєбникѣ.*

wszystko się spełnia, również inne rzeczy, których wcale nie można uważać za mniejsze, gdy się weźmie pod uwagę godność kapłanów i nasze zbawienie. Ci, co zamieszkują ziemię i na niej pędzą życie, zostali posłani, by szafować niebieskimi skarbami i otrzymali moc, jakiej nie dał Bóg aniołom ani archaniołom (1992, s. 74).

Warto wspomnieć o ułatwionym na początku XVII w. dostępie do słowiańskiego tłumaczenia *Dialogu o kapłaństwie*. Przekład tego dzieła oraz innych patrystycznych pism dotyczących duchownej posługi wydano w typografii lwowskiego bractwa cerkiewnego z myślą o reformie religijnej i celach formacyjnych w 1614 r. (Nowak, 2017b, s. 181–197).

Nawiązujące do *Dialogu o kapłaństwie* mowy miały charakter budujący, uświadamiały odbiorcom złożoność i wartość życia, wagę posługi, a w konsekwencji rozbudzały wdzięczność wobec Stwórcy i pragnienie, by stać się godnym człowieczeństwa lub kapłańskiej godności. Założonym rezultatem wspomnianych wyżej „anielskich” porównań miała być aktywizacja duchowego rozwoju osoby, pielęgnowanie w sobie obrazu Bożego i kontynuacja stwórczego dzieła Bożego, zgodnie z powołaniem i obraną w życiu drogą.

Apostrofy do kapłanów zazwyczaj były podzielone na część pochwalną i napomnienie. W pierwszej – do repertuaru stałych elementów nauk kierowanych do osób konsekrowanych należały enumeracje zaszczytnych kapłańskich tytułów, najczęściej pochodzenia biblijnego i patrystycznego. Kiszka porównywał kapłana do światła świata (Mt 5, 13–16), żywiciela pojącego spragnionych życiodajnym mlekiem i karmiącego chlebem:

Вы есте свѣтъ мирѣ, вѣгла никогда Хѣтъ Гдѣ: свѣтъ истинный, иже просвѣщаетъ всакаго Члѣка граждѣнаго въ мирѣ. Избра вы Гдѣ, да Таинъ Его како сами причастникъци, извершитесе, тако и словесное Людей Отцадо причастникъками тыхъжде сотворите, соузы грѣховныхъ рѣдрѣшите, млекоми животнымъ жаждѣщимъ напоите, Гдѣнимъ Тѣломъ воспѣтаете, на стезно прѣды наставѣте, къ Нбсы дѣша вѣведете, или въ Гдѣнимъ Тѣломъ воспѣтаете, или въ Гѣѣ въвержете (к. 4).

Znacznie dłuższe listy, choć jednocześnie uboższe w komentarz wyjaśniający, znajdujemy już w pouczeniach ruskich hierarchów w okresie Rusi Kijowskiej, na przykład w XIII-wiecznej nauce pt. *Biskupie pouczenie dla nowo wyswięconego kapłana* przypisywanej metropolicie Cyrylowi, którą przedrukowano kilkakrotnie w XVII w.¹¹ Wieloskładnikowa enumeracja

11 „И тависа во всемъ по имени своему. Имена бо твоа многа и велика, по господню словеси и свѣтыхъ его: свѣтъ мирѣ, соль земли, врачъ волныхъ, вождь слѣпыхъ, наставникъ влаудѣщихъ, оучитель и свѣтиликъ, око тѣлоу церковномуу, поуть и двѣрникъ, ключаръ, и дѣлатель и строитель, коупецъ и гостиньникъ, сторожъ и пастоухъ, воевода, соудъ и властель,

pochodzi także z listu pasterskiego pt. *Kapłanom godzi się nauczać moralności* (*Нравоученіе іереемъ подобаетъ*) z 1684 r. Jej prawdopodobny autor – biskup przemyski Innocenty Winnicki – wskazuje aż 34 zaszczytne tytuły oraz imiona kapłańskie i zaleca odbiorcom postępowanie zgodne z ich znaczeniem (Winnicki, przedruk i tłum.: 1998, s. 80–93).

Znamienne jest to, że najczęściej bezpośrednio po prezentacji zestawienia tytułów w naukach znajduje się część z napomnieniem, uzupełniona niekiedy listą grzechów, których szczególnie powinni wystrzegać się duchowni. W przypadku egzorty Winnickiego przybiera ona ponownie postać listy tytułów, tym razem ujętych w formę pełnych wyrzutu pytań i przestróg dla *jerejów*. Wśród wymienionych tytułów i pełnomocnictw są i te, o których wspominał Leon Kiszka: „Jeżeli każdy z was księży jest Światłem Świata tego niech nie czyni się ciemnością przez nieposłuszeństwo swoje. Jeżeli jesteś Przewodnikiem Niewidomych nie czynź z siebie ślepego, a innych niewidomych nie prowadź ku piekielnej jamie” (Winnicki, 1998, s. 92).

W przedmowie do *Zbioru przypadków* ślepymi przewodnikami byli nauczyciele przystępujący do posługi nieprzygotowani, bez formacji, wiedzy i umiejętności potrzebnej do wykonywania obowiązków. Metropolita podkreślał, że dokonują oni profanacji drogocennej przelanej za człowieka krwi Chrystusa, gdy z ich winy wierni schodzą ze ścieżki wiodącej ku zbawieniu:

Но горе вамъ, аще воспрїдете, аще воспрїете оученїа врема, сщїи въ Бжїихъ неразрѣнїи словесъ.

Горе вамъ, аще слѣпи сщїе, и владѣщи въ ловитвѣхъ производѣте, и сами себе въ тѣснѣхъ вѣсловеснѣхъ вѣмѣтаете. Грѣднѣхъ вѣдетъ Тврѣ, Свдѣнѣ, на Свдѣхъ, неже вама, аще неразрѣнїемъхъ вѣшнѣхъ, или не радѣнїемъхъ вѣвѣрнѣхъ, въ глѣбинѣхъ вовержете Грѣнѣсїю, дѣша Кровїю Хбѣю исплѣннѣхъ, капла стѣла изъ Реврѣхъ текѣщїахъ попѣрающе Крове (1722, 4 r.-v.).

Formacja nauczycieli, głosicieli słowa Bożego, była jednym z głównych problemów omawianych przez moralistów w XVII w. i nadal aktualnym w stuleciu XVIII. Należy pamiętać, że rozważaniom Kiszki (także wielu jego poprzedników, np. Piotra Mohyły) towarzyszyła aktywność

чиститель и жрецъ, хъламъ высокъ, тайнѣ домъ столпъ премудрости, оуета Божїа даа мирѣхъ мирѣхъ, ангелъ Господень, троуба небеснаа, отецъ вратїи совей, Богу оудитель, мироу молитвѣнникъ, подражателъ Господень и престольскїй подобникъ, кѣрмникъ и источникъ водѣне соущи въ источницѣхъ, не свое имя, не словомъ бо, нъ дѣломъ мязды дїютъса” (Svâtitel’s’koe, 1880, kol. 108–109).

na polu organizowania oświaty, szczególnie bowiem istotne były rozwiązania systemowe, które powinny spowodować wzmocnienie edukacji seminaryjnej.

Prefacja Kiszki nawiązywała twórczo do dawnych i nowszych pouczeń dla kapłanów, metropolita dobierał tematy, argumenty, motywy znane, ale pogłębił wywód, który nie przybrał formy prostych zaleceń, był bowiem opatrzone komentarzem, nieco bardziej wyszukany pod względem treści i w planie wyrażania. Niemniej jednak podobieństwo tej przedmowy do nauk dostrzegalne jest w chwytach na poziomie retoryki, a nawet kompozycji. Zapewne do pewnego stopnia działa się to w sposób naturalny, siłą tradycji. Nie wyklucza to jednocześnie możliwości, że Kiszka kształtował tę przedmowę rozmyślnie, dodając ją jako przedmowę do *Zbioru przypadków*, chciał, podobnie jak jego prawosławni i unicycy poprzednicy, wykorzystać kolejną okazję do formowania księży, a zarazem uczynić przekaz czytelnym dla duchowieństwa, gdyż wpisującym się w pewną przyjętą w nauczaniu konwencję.

Kiszka był zaangażowany w przygotowania do synodu w Zamościu, patronował temu wydarzeniu i dbał o dystrybucję wiedzy na temat synodalnych ustaleń (Nowakowski, 2020, s. s. 382–383). Zaznaczył również swoją obecność i aktywny udział w życiu Kościoła unickiego przełomu wieków XVII i XVIII poprzez podjęte działania o charakterze oświatowym (kolegium włodzimierskie), nauczanie, wspomagane twórczością własną, pracami redakcyjnymi i publikacjami. Warto zwrócić uwagę na parateksty prac powstających z udziałem Kiszki, bowiem przedmowy i listy dedykacyjne, świadectwa jego kompetencji retoryczno-literackich, są mniej znanymi przejawami twórczej aktywności metropolity, a ponadto są to wciąż źródła słabo zbadane, a wartościowe dla przedstawicieli wielu dyscyplin i pól badawczych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Biblia Tysiąclecia. Pozyskano z: <https://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=1031> (dostęp: 03.04.2022).

Êvangeliê – *Евангеліє Учителное*. (1616). Jewic: Типографія Св. Духа Турографія św. Духа.

Êuhologìon – *Єухологієн або молитвословъ или требникъ*. (1646). Київ: Типографія Києво-Печерська.

Golenkovskij, V.– Голєнковскій, В. (1714). *Диалогисм дъховный*. Київ: Типографія Києво-Печерська.

- Karpowicz, L. (1619). *Kazanie na pogrzebie Kniazia Wasila Wasilewicza Hali-czyna*. Wilno: Tyrografia nieznaną.
- Mogila, P. – Могила, П. (1924). Предмова до Чителника Ощѣнного (Євангеліє Учителное, Київ 1637). W: Хв. Тігов, *Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII в.в. Всєзбірка передмов до українських стародруків*. Київ: Українська академія наук, 322.
- Sloska, M. – Слоска, М. (1654). Ясне въ Христвѣ Превелебному (...) Арсенію. W: *Апостоль*. Львів: Друкарня Михаила Слоски.
- Sobranic̆ – *Собраніє Припадковъ Краткое, и Дѣвнимъ Особомъ Потребное*. (1722). Супрасль: Типографія супраського монастиря.
- Stavroveckij, T.K. – Ставровецкій, Т.К. (1619). *Євангеліє Учителное. Рохманів*: Портативна типографія Кирила Транквіліона Ставровецкого.
- Strach, S. (1994). *Krótką gramatyką języka cerkiewnosłowiańskiego*. Białystok: Prawosławna Diecezja Białostocko-Gdańska.
- Svâtitel's'koe – Святительськое поученіє новопоставленному священнику. (1880). W: *Русская Историческая Библиотека*. т. 6: *Памятники древне-руссаго каноническаго права*. cz. 1: *Памятники XI–XV в. Санктпетербургъ*, kol. 108–109.
- Św. Jan Chryzostom (1992). *Dialog o kapłaństwie* (ks. W. Kania, tłum., ks. M. Starowieyski oprac.). Kraków: Wydawnictwo „M”.
- Winnicki, I. (1998). Капłаном годзи сїє nauczać moralności. W: W. Pilipowicz (oprac.), *Ustawy rządu duchownego i inne pisma biskupa Innocentego Winnickiego*. Przemyśl: Instytut Południowo-Wschodni, 89–93.

Оpracowania

- Korzo, M.A. – Корзо, М.А. (2007). *Украинская и белорусская катехетическая традиция конца XVI–XVIII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований*, Москва: „Канон+”.
- Korzo, M.A. (2012). „Sobranie przypadkov kratkoe” (Supraśl 1722) na tle katolickich siedemnastowiecznych „Institutiones morales”. W: R. Dobrowolski i M. Zemło (red.), *Dziedzictwo unii brzeskiej*. Lublin–Supraśl: Wydawnictwo KUL, 23–30.
- Kuczyńska, M. (2004). Cyryła Stawrowieckiego wizja odrodzonej Cerkwi. W: *Ruska homiletyka XVII wieku w Rzeczypospolitej. Ewolucja gatunku – specyfika funkcjonalna*. Szczecin: WN US, 126–164.
- Nowak, A.Z. (2017a). *Priesthood in the Teachings for the Clergy. On the History of Religious Reform in the Kievan Metropolitanate throughout the 16th and 17th Centuries*. Kraków: Wydawnictwo „Scriptum”.
- Nowak, A.Z. (2017b). Bracka oferta wydawnicza a odnowa kapłaństwa w Rzeczypospolitej – wybrane przykłady (pierwsza połowa XVII w.). W: M. Kuczyńska i J. Stradomski (red.), *Krakowsko-Wileńskie Studia*

Słowistyczne, t. 12: *Ośrodki kultury dawnej Słowiańszczyzny i ich znaczenie dziejowe*. Kraków: Wydawnictwo „Scriptum”, 181–197.

Nowak, A.Z. (2021). Formacyjne instrukcje dla kandydatów do stanu duchownego (lista zaleceń i przeciwwskazań) na materiale prac przygotowanych z udziałem Leona Kiszki. W: P. Nowakowski (red.), *Synod Zamojski 1720–2020. Wyzwania i perspektywy*. Kraków: Avalon, 219–235.

Nowakowski, P. (2020). Rola Synodu Zamojskiego w kształtowaniu się liturgii Kościoła greckokatolickiego. W: P. Nowakowski (red.), *Statuty Synodu Zamojskiego. Nowe tłumaczenie z komentarzami*. Kraków: Avalon, 382–383.

Alicja Z. Nowak – doktor habilitowana nauk humanistycznych (literaturoznawstwo), profesor uniwersytecki w Zakładzie Studiów Polsko-Ukraińskich na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ. Autorka kilkudziesięciu artykułów, współredaktor naukowa „Latopisów Akademii Supraskiej” (2019, 2020, 2021), monografii: *Rola monasterów w kształtowaniu kultury ukraińskiej w wiekach XI–XX* (2014) oraz *Studia o kulturze cerkiewnej w dawnej Rzeczypospolitej* (2016, 2019), autorka monografii: *Człowiek wobec wieczności. Ukraińskie i białoruskie prawosławne piśmiennictwo żałobne w XVII w.*, Kraków 2008; *Priesthood in the Teachings for the Clergy. On the History of Religious Reform in the Kievan Metropolitanate throughout the 16th and 17th Centuries*, Krakow 2017. Jej naukowe zainteresowania związane są z dziejami i kulturą Kościołów wschodnich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej.